

РУСИЯ И БЪЛГАРСКОТО ВЪСТАНИЕ ОТ 1850 Г.

Въстанието от 1850 г. е най-крупното политическо събитие в българската история от първата половина на XIX в. На него е посветена значителна литература, чието създаване започва с проучвателската работа на Димитър Маринов и Георги Димитров, Илия Цанов, Димитър Цухлев, Владимир Димитров-Хиндалов, последвана от тази на Панчо Дорев, Страшимир Димитров, Симеон Дамянов, Пламен Митев и др.¹ Авторите изясняват причините за избухването на въстанието, неговия развой и характер, но същевременно поставят много въпроси – за ролята на външните фактори, за целите на въстанието и др. Откриването, превеждането и публикуването на испански документ от 1850 г.², който съдържа нова информация за началния етап от въстанието, стана повод за настоящата статия. Посвещавам я на проф. Н. Генчев, който критично и задълбочено се отнасяше към руския фактор в българската история.

Подготовката на въстанието през 1850 г. започва с поредица от съвещания в Раковишкия манастир, обмисляне на военен план, избиране на комитет и трима български водачи за превземането на Лом, Белоградчик и Видин³. Началото на въстанието се отнася към края на м. май, а първите сблъсъци с турски военни части са от началото на м. юни. На 9 юни обсадата на Белоградчишката крепост е ликвидирана, след като въстаниците атакуват крепостта, но попадат в двоен огън – между този на гарнизона и идващата военна помощ от Видин. Вълна на терор обхваща Северозападна България, а опитът да се организира бунт в други райони е осуетен. Така според С. Димитров, автор на най-подробното изследване на селския бунт досега, завършва първият етап, т.е. активните военни действия от въстанието⁴.

Намесата на Русия в събитията се разглежда от изследователите във връзка с проблема за избягалите от терора българи. С. Димитров анализира доклад на австрийския консул във Букурещ от 29 юни 1850 г. и прави извода, че влашките санитарни служби съобщили в Букурещ към средата на юни за много българи, които са избегнали издевателствата на фанатизираните банди и искали да бъдат приети във Влахия.⁵ Според австрийското донесение, влашкият княз Щирбей поема закрилата на бегълците и се обръща за разрешение към двамата императорски комисари – руския и османския. Защо е необходима подобна процедура?

---

¹ Литературата за въстанието е значителна и преповтаряна в различни изследвания многократно. Тук ще посоча последните публикации по въпроса: Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи, София: ИК ПАЛ, 2005, Съставител Пл. **Трифонов**, Под ред. на Пл. **Митев**; Митев, Пл. Дискусионни и нерешени въпроси по въстанието от 1850 година. - Българско възраждане. Идеи, личности, събития, т. 12, София: 2011, 216-228 .

² **Манолова-Николова**, Н. Испанско сведение за българското въстание от 1850 г. Под печат.

³ **Димитров**, С. Въстанието от 1850 г. в България, София: Издателство на Българската Академия на науките, 1972, 76-77.

⁴ **Димитров**, С. Пак там, 82-117.

⁵ **Димитров**, С. Пак там, с. 119; Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи, 75-77.

След развилите се революционни събития през юни 1848 г. Дунавските княжества са окупирани от Русия и Османската империя. Със спогодбата между двете империи от май 1849 г. в Балта-Лиман княжествата са поставени под опека със силно ограничаване на правата им⁶. Карантинните пунктове по р. Дунав, към които се насочват за преминаване българите, са под руско администриране⁷. Следователно влашките санитарни служби не са единствен източник на информация и повод за действията на княз Щирбей. Внимателното четене на документите показва, че влашкият княз не предприема разговори с императорските комисари за допускането на бегълците по своя инициатива.

В многократно използваното от историците специално писмо на руския комисар ген. Дюхамел до османския комисар Ахмед Вефик ефенди в Букурещ от 16 юни с.г. се посочва следното: *„тия които са вдигнали знамето на бунта заслужават да понесат всичката строгост на законите; обаче ще бъде безчовечно да се отблъскват невинни хора, които като бягат, нямат друга цел, освен да поставят живота си в безопасност“*. Документът обикновено се цитира само до тук, но писмото на ген. Дюхамел продължава така: *„В този именно смисъл съм се изразил пред княз Щирбей и също в този смисъл помолих Негово височество /княз Щирбей-б.м./ да говори на Ваше превъзходителство /Ахмед Вефик ефенди-б.м./.“*⁸. Прочитът и на това изречение доказва, че ген. Дюхамел вече е предприел разговор с влашкия княз, поискал му е убежище във Влахия за българските бегълци и е настоял да разговаря с османския императорски комисар Ахмед ефенди. Така съобразявайки датите на сраженията в Белградчик и писмото на генерала между 9 и 16 юни, ген. Дюхамел пръв предприема действия за закрила на българските бегълци. Той настоява османския комисар да одобри тяхното приемане. Одобрението е отказано, защото приемане на бегълците в карантините под руско администриране ще се възприеме в тогавашния политически контекст като признаване на княжествата за руски провинции⁹. Избухва скандал и отношенията между руси и турци във Влахия и Истанбул се обтягат. Защо ген. Дюхамел се застъпва за бегълците и рискува да се влошат съюзническите отношения към този момент с Османската империя, защо се случва това?

Отговор може да се потърси в руската дипломатическа кореспонденция от Истанбул на посланик В. П. Титов, но за съжаление тя не се съдържа в българските архиви. Познатите и въведени в научно обръщение документи дават възможност за различни предположения. Допълнителна информация се съдържа в писмо от испанските дипломатически донесения за събитията през юни-юли 1850 г.¹⁰.

⁶ История на Османската империя, Под ред. на Р. Мантран, София: Рива, 1999, с. 517;

Высочков, Л. Николай I, Москва: Молодая гвардия, 2003, 389-390.

⁷ Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи, ..., с. 71.

⁸ Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи, ..., с. 77.

⁹ В донесение на френския консул в Букурещ се казва: *„Аз казах на княза, че приемът, оказан във Влахия по искане на руския комисар в карантините, които се намират под руска администрация, на българските бегълци би бил почти едно признаване на княжествата като руски провинции [...]“*. Вж: Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи, ..., 71-72.

¹⁰ ЦДА, к.ф.м. 15, инв.№ 917, а.е. 9, л. 44-46; АМАЕ –Madrid, Legagio H 1772, años 1850, 1853, 1854.

Испанският посланик в османската столица Херардо Соуса изпраща информация на 14 юли 1850 г. до първия секретар на държавния кабинет. В изложението представя най-важното от събитията през юни и началото на юли, след атаката на Белоградчик и края на въоръжените действия в България. В началото Соуса съобщава, че в предишно донесение е описал атаката срещу Белоградчик, но не притежаваме негово копие в Софийската колекция от испански документи¹¹. Писмото от 14 юли 1850 г. съдържа по отношение на въстанието в България три основни пункта.

В първия пункт посланикът отбелязва, че смята въстанието в България за приключило към тази дата. Той добавя още: „---*Въпреки че, такива безредици се приписват на руски сплетни, случиха се обстоятелства, които разсейват всякакво съмнение относно казаното и които предизвикаха много гневни обяснения между османския министър и руската мисия. Случаят е /такъв-б.м./, че между пленниците хванати в Белоградчик от войските на султана присъстваха трима офицери от московската окупационна войска, хванати с оръже в ръце [...]*“. Научавайки за разгрома на въстаниците, уточнява Соуса, ген. Дюхамел изисква от княз Щирбей да издаде заповеди до граничните власти, за да предоставят убежище и закрила на тези, които прибягват на влашка територия, и да ги считат като политически емигранти¹².

Според испанското донесение в белоградчишките сражения са участвали трима руски офицери, а разгромът на въстаналите е предизвикал активните действия на ген. Дюхамел за прибиране и защита на бегълците. Следователно испанската информация напълно съвпада с посочения по-горе анализ за действията на ген. Дюхамел. Тя потвърждава сведенията, дадени и от австрийския представител в Истанбул Едуард фон Клецл в доклад до Виена: „*Генерал Дюхамел казва, че той се обърнал към княз Щирбей, за да предизвика издаването на заповед до влашката карантина и охранителните власти край Дунава да приемат онези български семейства и хора, които биха потърсили защитата на откъдния бряг от неминуемо загиване.*“¹³

В досега публикуваните документи има много податки за руско влияние върху събитията, останали без коментар от изследователите. Ще посоча основните. Според донесение от преписка на Илия Грашанин през април 1849 г. във Видин бил заловен „*руски агент*“, преминал Дунава с лодка и фалшиво тескере¹⁴. След падането на Белоградчик и избухването на конфликта между двамата императорски комисари, в писмо до великия везир от 27 юни 1850 г., генерал Халим паша дивизионен генерал от

---

¹¹ Херардо Соуса е дългогодишен посланик на Испания в Османската империя, чието име откриваме в документи от 40-60 г. на XIX в. В резултат на издирвателската работа на доц. Кр. Табакова в архива на Министерството на външните работи /АМАЕ/ в Мадрид през 2010 г. се установи, че писмата от този период са запазени и е възможно да се открият и включат в научно обръщение още донесения за тези събития. Те биха дали допълнителна светлина върху въпросите за началото на въстанието и възможното негово предателство, така неясни и дискуссионни в литературата.

¹² ЦДА, к.ф.м. 15, инв.№ 917, а.е. 9, л. 44.

¹³ Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи, ..., с. 96.

¹⁴ **Димитров**, С. Пак там, с. 56.

султанската армия в Букурещ, съобщава, че руските офицери „*вярват, че нежелателните случки, които се вършат във Видинско ставали под тяхно влияние... ежедневно се разпространяват разни версии от страна на руските офицери.*“¹⁵ В публикуваното от С. Димитров донесение на френския консул в Букурещ от края на юни 1850 г. за събитията в България буквално се посочва следното: „*Аз чух самия ген. Дюхамел да вменява вина /за безредиците-б.м./ на Зия паша. Още в самото начало на тези безредици аз уведомих генерал-губернатора на Видин /Зия паша-б.м./, че той трябва да следи за емисарите, които идват от Влахия, защото знаех, че преоблечени руски офицери са преминали в България, за да увеличат безредиците. Същевременно аз и му описах някои от тях и ако Зия паша беше по-смел и достатъчно твърд човек, той би се престорил, че не знае, че това са руски офицери, и би накарал да им пуснат някой куриум в главата.*“¹⁶ За разлика от по-късните подмятания и слухове за руски попълзновения и намеса¹⁷, информацията на френския консул за преминаващи Дунава руски офицери е ясно посочена и по време съвсем близка до събитията от 9 юни в Белградчик. До сега обаче тя не беше потвърдена от други източници и за това предпоагам е оставена без изследователско внимание.

Испанското донесение се отличава от горните данни със своята конкретност. Важно е да разберем от къде е взета тя. В писмото посланикът не споменава своя източник, може би това е направено в предшното донесение, относно атаката на Белградчик, което не притежаваме. Моите наблюдения върху испанската дипломатическа кореспонденция в широк времеви отрязък от 1782 г., когато се създава представителството в Истанбул до Освобождението, сочат че, тя винаги съдържа основното и най-важното от събитията в Османската империя. Доста често испанските посланици използват и изрично споменават английската поща, и достоверни английски източници¹⁸.

През 1850 г. английският интерес към ставащото на Балканите е твърде силен. Според английския посланик в Цариград Странгфорд Дегенин неговото правителство си е съставило мнение за жестоките събития „възоснова на рапортите на английските консули по бреговете на Дунава.“¹⁹ За съжаление в българските изследвания тези преки и ценни донесения не са въведени²⁰ Очевидно положението, при което руската и

---

¹⁵ Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи, ..., с. 63.

¹⁶ Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи, ..., с. 71.

¹⁷ Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи, ..., с. 157.

¹⁸ **Манолова-Николова**, Н. Испански документи за Европейска Турция през XIX в., Двувековният път на едно понятие. Балканският полуостров (1808-2008), Кръгла маса, ИФ, СУ, 11-12.XII.2008, под печат.

¹⁹ Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи, ..., с. 162.

²⁰ Тук ще посоча само част от документите съдържащи информация за 1850 г.: ЦДА, КМФ 04 Инв. № 327/4 Egerton 3187, vol. XXII, ff. 1-253; ЦДА, КМФ 04, Инв. № 444/ 1, Skene, J, The Frontier Lands of the Christian and the Turk; comprising Travels in the Regions of the Lower Danube in 1850 and 1851. By a British Resident of twenty years in the East. In two volumens. London 1855; ЦДА, КМФ 04, Инв. № 548/3, London, Public Record Office, F.O. 913/1, Embassy and Consular Archives. Turkey. Vice Consulates at Varna and Rustschuk, 1847-1855 Correspondence ; ЦДА, КМФ 04, Инв. №

османската армия са в определяната като „неловка“ ситуация на съюзници, е било следено много внимателно от английските консули на турския бряг. Никак не е случайно, че по това време в района преминава английският пътешественик Е. Спенсър, издал впечатленията си още същата година в Лондон²¹. Представлява интересен факт обстоятелството, че първият информиран за въстанието и съобщил за него в Букурещ е ген. Хасфорд, англичанин по произход и генерал в руската окупационна армия²². Така моето предположение е, че източник за испанския посланик са били добре информирани английски служби.

Трудно е да се конкретизира каква е била ролята на тримата руски офицери в Белоградчишкото сражение. Испанското донесение е много лаконично, защото е насочено към изясняване на руско-турското напрежение. И все пак правят впечатление няколко съвпадения. Според военния план на въстанието има три основни стратегически цели за овладяване – Лом, Белогрдачик и Видин, определени са трима български водачи на трите отряда за тяхното превземане, трима са и руските офицери. Може да се допусне, че те са подпомагали организацията на въстанието, изкопаването на окопи, създаването на куриери и на собствена поща за връзка със селата, и др. Белезите на организираност са насочили изследователите към мнението, което споделям, че става дума не за стихийен бунт, а за добре премислени действия²³. Информацията от испанското донесение позволява да се уточни, че иде реч за добре обмислени действия, подкрепени от руски офицери. Сведенията на Херардо Соуса са повод в следващите редове да се проанализира цялата сложност в тогавашното поведение на руските военни и дипломатически кръгове.

Начална нишка за този анализ дава вторият важен момент в донесението – за съдбата на тримата офицери и развитието на руско-турския спор по повод искането на ген. Дюхамел за закрила на българските бежанци. Като в истински екшън филм става най-неочакваното: *„За нещастие, пашата на Видин, /Зия аша – б.м./ страхувайки се да не се изложи на риск или да предизвика трудности на правителството си, е позволил бягството на тримата гореспоменати офицери [...].“*²⁴ Според горесцитираното мнение на френския консул в Букурещ, Зия паша не е достатъчно смел и твърд човек, така че, пускането на руските офицери е разбираемо, още повече, че видинския паша е бил предупреждаван за възможните усложнения. Повече нищо не узнаваме за тяхната съдба.

От испанското донесение става ясно още, че руският посланик В. Титов е бил добре осведомен както за действията на ген. Дюхамел във Влахия, така и за тримата

396/19, London, P.R.O., F.O., 78/309; General Correspondence before 1906, Turkey - 20.10. 1837 – 12.08.1897г. и др.

²¹ **Spencer** E. Travels in European Turkey in 1850, vol. II, London, 1850. Цитиран по С. **Димитров**, пак там, с. 109.

²² Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи, ..., с. 61.

²³ **Димитров**, С. Пак там, с. 185.

²⁴ ЦДА, к.ф.м. 15, инв.№ 917, а.е. 9, л. 45.

офицери. В избухналия скандал Титов действа много дипломатично. Той се възползва от факта, че офицерите са избягали и ги обявява за дезертъори от руската армия, в смисъл, че нямат нищо общо с нея. Стреми се да омаловажи действията на ген. Дюхамел, като ги обяснява с лошото му разузнаване²⁵.

Въпреки че, не притежаваме руските донесения от Цариград по тези събития, има други сведения, които обогатяват данните на испанския дипломат. Това са докладите на австрийския представител в Истанбул фон Клецл от 6 юли и 7 август 1850 г. Според тях, след като не успява да издейства заповед за приемане на бежанците, още на 17 юни ген. Дюхамел изпраща доклад до руското външно министерство с твърдение, че въстанието в България не е потушено, че кръвопролитията и насилията са значителни и непредвидими²⁶. Генералът поставя акцента върху хуманитарната страна на скандала и търси подкрепа от външното министерство. Според австрийското донесение от 6 юли, посланик Титов, от своя страна, се е постарал „да омекоти донякъде неприятното впечатление, което докладите на ген. Дюхамел трябва да направят в Петербург“²⁷. Титов смята че, ген. Дюхамел не е добре осведомен за размерите и значението на българското въстание, и нещата не стоят така лошо както мисли той²⁸. Руският посланик се стреми да тушира грубите действия на военните, както пред европейски представители, така и пред външното министерство, защото Османската империя и Русия трябва да спазват подписаното споразумение. Пред австрийския представител той твърди, че след доклада на ген. Дюхамел от 17 юни други разяснения от него не е получавал и не знае за ситуацията във влашкия руски кордон²⁹.

Ако Титов се стреми да омаловажи постъпките на ген. Дюхамел пред дипломатите и обявява заловените офицери за дезертъори, то във Влахия руските военни действат настъпателно. На 21 юни е изпратен разузнавач отвъд Дунава - капитан Мазараки, който се връща с двама представители на въстаналите³⁰. Не е известно дали ген. Дюхамел се е срещнал с просителите. Според С. Димитров

---

²⁵ ЦДА, к.ф.м. 15, инв.№ 917, а.е. 9, л. 45. В писмото се казва следното: „За нещастие, нашата на Видин, страхувайки се да не се изложи на риск или да предизвика трудности на правителството си, е позволил бягството на тримата гореспоменати офицери, така щото г-н Титов е могъл да отговори не само поставяйки под съмнение доброто попадение, /със залавянето на офицерите б.м./, а и уверявайки, че тези са по - скоро дезертъори и що се отнася до поведението на императорския комисар в Букурещ, той го отдава на някакво лошо разузнаване и на желанието да се избегне проливането на кръв“.

²⁶ Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи, ..., 96-97.

²⁷ Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи, ..., с. 97.

²⁸ Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи, ..., с. 97.

²⁹ Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи, ..., с. 148. Трудно е да се изясни позицията на ген. Дюхамел, известен с богатия си дипломатически опит и работа в различни „горещи точки“ за Руската империя – Балканите, Средна Азия, Западен Сибир, Подолието и др. Според автобиографията му той заболява през август 1850 г. и през декември с.г. се прибира в Санкт Петербург. Във времето, когато пребивава в Дунавските княжества е произведен в чин генерал-лейтенант, а от 15 декември 1851 г. е сенатор. От неговите спомени личи уважението и близостта му с император Николай I. Вж: Автобиография Александра Осиповича Дюгамеля, М. 1885, с. 174-175 и сл.

³⁰ Димитров, С. Пак там, 121-122.

сведенията на селските пратеници помогнали да се увеличат симпатиите сред русите спрямо въстаналите³¹. В светлината на досегашния анализ обаче тези сведения говорят не само за симпатии и интерес към въстаниците, а за активното им подпомагане. Ще цитирам основните данни, взети от Димитров от изследването на Х. Иналджък: „през юни 1850 г. от Влахия през Русе минали в България и се придвижили към Ниш, София и Търново няколко руски офицери, преоблечени в български дрехи. След известно време бил засечен един руснак, облечен също в български дрехи, дошъл от Калафат в България, взел от различни села по двама българи и отново тайно минал на отсрещната страна“³². По същото време, пак по турски сведения, в края на юни руски генерал с конница идва в Калафат; всеки ден русите наблюдават Видин и околността. Руски войски се придвижват по брега срещу Никопол, Свищов и към други градове на Дунава, нараства несигурността в отношенията между раята и мюсюлманите в тях³³.

Донесение на австрийския представител Хиари в Галац посочва циркулиращи слухове в началото на юли за това, че „Русия иска да обяви война на Портата и да даде на българите руски принцове за князе, че руски войски напредвали вече“³⁴. Той допълва, че в тези слухове „българите и другата рая намират до голяма степен изразено желанието си“³⁵. Същевременно в донесенията на главнокомандващия турските войски във Влахия Халим паша се констатира, че „руските офицери смятали своето влияние във Видинско като фактор за избухването на въстанието“³⁶. Нарастването на напрежението в резултат и на действията на руските военни се разминава с указанията на официалната руска политика. Обстоятелството е забелязано от С. Димитров, според който „поведението на руските войски спрямо въстаналите българи не съответствувало на възлаганата им от цар Николай I контрареволуционна роля... командването на руските войски не проявило готовност да съдейства за смазването на българското въстание... сведенията на селските пратеници помогнали да се увеличат симпатиите сред русите спрямо въстаналите“³⁷. Заключение е логично и защото руското офицерство подкрепя бунта. Политици и военни са в парадоксална ситуация, при която Русия е окупирала княжествата за да се избегнат революционни събития, а в същото време нейни офицери тайно подпомагат и подстрекават въстанието в България. Но по-важния въпрос е защо?

При липсата на по-детайлни изворови данни да се даде отговор на този въпрос е много трудно. И все пак може да се предложи едно общо пояснение на обстановката, възползвайки се от третия основен момент в испанското донесение. В него Херардо Соуса обобщава, че подкрепяйки тези събития, намерението на Русия е да продължи военната окупация на Княжествата, а с жеста към бягащите българи - да се представи

---

³¹ Димитров, С. Пак там, с. 123.

³² Inalcik, H. Tanzimat ve bulgar meselesi, Ankara, 1943, Цит. По Димитров, С. Пак там, с. 122, бел. 12-13.

³³ Димитров, С. Пак там, с. 122.

³⁴ Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи, ..., с. 105.

³⁵ Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи, ..., с. 106.

³⁶ Документи за българската история, т. III, 314-315, цит. По Димитров, С. С. 123, бел. 15.

³⁷ Димитров, С. Пак там, с. 122.

пред очите на Европа като хуманна държава, загрижена за проливането на християнската кръв. „*За да осъществи целите си, Русия няма да се спре да използва всякакви средства, колкото и неуспешни да са те*“, заключава той по събитията в България“³⁸.

Впрочем в испанската колекция на ЦДА - София има още един документ, който илюстрира ходовете на Русия през 1849 г. за да си осигури по-дълго пребиваване на Балканите. Това е донесение от 22 януари 1849 г. на посланик Соуса от Истанбул, а неговият източник е английски, без изрично да се казва това. Посланикът излага събраната от него информация за пазена в тайна среща-разговор между руския посланик В. Титов и великия везир Решид паша. Тя се е състояла на 8 януари с.г. и основна тема е предложението на Русия да се продължи и поднови договора от Ункяр Искелеси от 1833 г., тъй като неговото действие изтича. Заедно с това Титов предложил въвеждането на нови членове в договора, така, че да се удължи срока на пребиваване на окупационните войски за още една година. Според донесението, английският посланик Стратфорд Канинг е бил поканен да даде мнението си по руските предложения. Канинг е бил категоричен да не се отстъпва пред русите под никакъв предтекст. Към това, в последното си изречение на донесението, Соуса добавя: „*остава да узнаем до какъв резултат ще доведе подобен отказ*“³⁹.

Макар, че е трудно да се докаже пряк политически резултат, синхронното проследяване на събитията дава известна яснота. През пролетта на 1849 г., когато Русия разбира, че няма да удължи договора от Ункяр-Искелеси, на практика дезавуиран от Великобритания⁴⁰, дипломатията работи върху подписването на ново споразумение. Тъкмо тогава се появяват първите признаци на малко или много организирано недоволство в България. То е ясно изразено по границата със Сърбия, в села като Бойница, Салаш и Стакевци, с бунта на Пуйо; но османската власт, не без помощта на сръбското правителство се справя с напрежението и към 1 май видни бунтовници като Пуйо, даскал Велчо и други са хвърлени във видинския затвор⁴¹. Тъкмо на 1 май 1849 г. се подписва споразумението в Балта-Лиман, което урежда окупационните правила в княжествата, със срок от седем години⁴².

Впрочем характеризирайки руската политика към есента на 1849 г., лорд Палмерстон пише до посланик Канинг в Истанбул: „Русите са крайно раздразнени от неуспеха на императора в турската му политика и казват, че ще използват първия подходящ случай, за да ни върнат. Средство за тази цел те виждат в подстрекаването на въстание в Босна и на други места сред християнските поданици на Портата и даже

³⁸ ЦДА, к.ф.м. 15, инв.№ 917, а.е. 9, л. 45.

³⁹ ЦДА, кфм 15, инв. № 917/8, л. 1-3; АМАЕ, Madrid Legagio H 1771, Turquía, años 1849 - 1896, 1897, 1898.

⁴⁰ **Тодорова**, М. Англия, Русия и Танзиматът, София: . 1980, 134-135; Восточной вопрос во внешней политики России. Конец XVIII – начало XX в. Под ред. на **Киняпина** Н.С. Москва: 1978, 101-119.

⁴¹ **Димитров**, С. Пак там, 54-55.

⁴² **Юзефович**, Т. Договоры России с Востоком, политические и торговые. С Петербург, 1869, 103 – 107.

Брунов не можа да се сдържи да не предупреди, че благодарение на това средство Русия държи в ръцете си както добрите, така и злите съдбини на турската империя. Следва да се обърне строго внимание на турското правителство върху това. То трябва, без да губи време, да подготви мерки за отстраняване на всички справедливи поводи за недоволство от страна на християнските поданици на Портата и по този начин да укрепи султанския престол на една широка и твърда основа⁴³ Известно е, че политиката на Канинг да насърчава реформите не успява и той е отзован. Впрочем именно в края на 1849 г. според първите изследователи на българското въстание, започват съвещанията на първенците в Белоградчишко и е взето решение да се вдигне въстание против насилията на турските власти⁴⁴. Същевременно, случайно или не, през 1849г. избухва бунт в Босна⁴⁵.

Така в резултат на няколко важни обстоятелства – от една страна силното недоволство на християнското население в района на Видин, непровеждането на реформите и от друга - окупацията на Княжествата и стремежът на Русия за повече влияние на Балканите, се оказват решаващи руските военни да подкрепят високото социално напъжение и вследствие на това да останат в региона.

Военните постигат целта. С. Димитров, цитирайки руския учен В. Ниякий, пише: „Още на 1 юни 1850 г. от Петербург е дадена заповед за изтегляне на руския корпус от Влахия, но при създадената нова ситуация командването на войските я счело за нецелесъобразна и поискало нови инструкции от царя“⁴⁶. На 29 юли 1850 г. император Николай I предписва на ген. Дюхамел и ген. Хасфорд да задържат войските във Влахия, ако въоръжената борба се затегне, но ако бунтът стихне, да започнат евакуация на корпуса⁴⁷. Забележително е, че тази заповед е издадена в края на юли, след като в България въоръжени действия не се водят отдавна, текач преговори селяните да напуснат планинските си лагери и да се приберат по домовете. Нещо повече, след дълги разговори между Али Риза паша и селска делегация, с посредничеството на сръбски представители на 4 юли 1850 г. се стига до споразумение. Българските бежанци се връщат по селата си, а тези вести стават достояние и на чуждите дипломатически представители⁴⁸. Не е възможно В. Титов да не е знаел тези факти, така както ги отбелязва и испанския посланик в началото на своето писмо от 14 юли с.г.⁴⁹ Следователно може да се предположи, че заповедта на руския император не е само да се остане във Влахия, а съдържа контекст да се използва създадената ситуация

---

⁴³ Тодорова, М. Пак там, 105-106.

⁴⁴ Димитров, С. Пак там, с. 58.

⁴⁵ Димитров, С. Пак там, с. 47.

⁴⁶ Димитров, С. Пак там, с. 122. Впрочем дали е случайно съвпадението между заповедта за евакуация на руските войски от Влахия и избора на 1 юни, Спасов ден тогава, с цялата семантичност на празника, за начало на въстанието?

⁴⁷ Димитров, С. Пак там, с. 122.

⁴⁸ Димитров, С. Пак там, с. 144.

⁴⁹ ЦДА, к.ф.м. 15, инв.№ 917, а.е. 9, л. 44. Българската историография приема също началото на юли за край на въстанието. Вж.: Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи ..., с. 9.

за разширяване на руското влияние в България⁵⁰. Тъй като въпросът за собствеността върху земята във Видинско не намира решение, а произволите на местните турци продължават, естествено напрежението не стихва. Според С. Димитров въстанието преминава в своя следващ етап, но всъщност става дума вече не за въстание, а за политическа борба с цел прилагане на споразуменията и ликвидиране на господарльците.

В предприетите разследвания от Али Риза паша съгласно споразумението със селяните се стига до догатки, че „в подготовката на въстанието взели участие и външни лица“⁵¹, но те останали непотвърдени. Историята с тримата офицери е била потулена, благодарение бързата намеса на Зия паша с цел да не се стига до голямо изостряне на отношенията, а с действията си ген. Дюхамел отклонява вниманието към хуманитарните аспекти на събитията; и двете страни, съюзници към момента, са имали интерес да се замълчи⁵².

В българската историография въпросът за външния фактор във въстанието е поставян с различни акценти. В изследването на С. Димитров личи съмнението в наличието на външни въздействия, които се търсят в посока Сърбия. В свое проучване Пл. Митев цитира специалното донесение от 3 юли на Али Риза паша, където се споменава за сърбин, който агитирал сред селата. Наличието на сръбски агитатори, предполага Пл. Митев, е от средите на сръбската опозиция около стария княз Милош Обренович, с цел да си възвърне престола. Струва ми се, че това не влиза в противоречие с изложените факти за намесата на руски офицери. Каква е връзката помежду им е само въпрос за сега без отговор⁵³.

Официалната позиция на Русия е съобщена с телеграма на външното министерство по повод доклада на ген. Дюхамел /от 17 юни!/ в началото на август 1850 г. В нея се изразява надеждата, че репресивните мерки на Портата ще доведат до възстановяване на спокойствието между иначе мирното население на тази област, а също така се изказва съжаление за нехуманното поведение на османския комисар, отхвърлил искането за приютяване на бегълците⁵⁴. С една дума въстанието трябва да бъде ликвидирано, въпросът се разглежда само от хуманитарната му страна.

Проследявайки събитията до началото на 1851 г., ще отбележа, че руската намеса в подкрепа на българските селяни продължава. В края на юли Али Риза паша разрешава на селска делегация да представи жалбите и притесненията си на султана. В

---

⁵⁰ Интересни сведения за отношението на Николай I и канцлер К. В. Неселроде към възможността да се използват революционни и освободителни движения в интерес на Русия през 50-те години посочва Л. Высокочков, **Высокочков**, Л. Николай I, ..., 391-394.

⁵¹ **Димитров**, С. Пак там, с. 155.

⁵² В колективната памет също няма спомен, но С. Димитров отбелязва, че Д. Маринов не е разговарял с никой от първите ръководители на бунта. В навечерието на въстанието те са арестувани и впоследствие са екзекутирани. Вж.: **Димитров**, С. Пак там, 58, 82, 108.

⁵³ **Митев**, Пл. Пак там, 218-219. Пл. Митев е абсолютно прав като твърди, че е напълно погрешно Сърбия да бъде считана за провокираща българите към бунт.

⁵⁴ Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи, ..., с. 147.

началото на август тя е приета два пъти от Високата Порта, а освен това посещава чуждите дипломатически мисии в Цариград. Според С. Димитров „особено тесни връзки се установили с руското посолство“⁵⁵. В. Титов настоява пратениците да не бъдат връщани по родните места без ясни обещания за мерки в полза на народното благосъстояние и срещу бъдещи безредици⁵⁶. Дипломатическият натиск на Русия се съчетава през август отново с изпращането на агенти, чиято цел е да агитират за бунт в Пирот, Берковица и Сахра /Кулско/. Според рапорта на видинския валия Али Риза паша те са заловени и злото е предотвратено: „Впрочем считаните за водители на народа Петко, Нико и други... разкаяха се като заявиха, че са били подведени от сръбски и руски попъзлзования“⁵⁷. Всъщност тази „двойна“ игра на руснаците подплаща със сигурност и упоритост действията на българските селяни, а от друга страна кара османските власти да предприемат действителни мерки за справяне с конфликтите, разбира се под влиянието и на други фактори⁵⁸.

За съжаление твърде фрагментарния характер на документацията не позволява да се изясни дали има други опити за въздействие до април 1851 г., когато окупационните турски и руски войски са изтеглени от княжествата. Факт е обаче, че в следващите години селските въпроси постепенно намират частично решение. Резюме от рапорта на руския консул в Белград посочва, че сега Русия само следи положението в района⁵⁹.

&&&

В обобщение: анализът на кратките сведения в донесението на испанския посланик Херардо Соуса заедно с други вече публикувани данни позволява да се открият детайли и да се разшири представата за съществената роля на Русия в драматичните български събития от 1850 г. Руски офицери са участвали в Белградчишките сражения и подкрепяйки бунтуващите се селяни впоследствие, руската дипломация и военните среди удължават окупацията на Княжествата до 1851 г. Заедно с явната хуманитарна позиция, тайно се подклажда социалното напрежение в района на Видин, за да се печели влияние и да се посее надежда за руска подкрепа.

Ето защо не трябва да се омаловажава спомена, въведен от краеведа Киро Панов, че: „през 1848 г. трима първенци на Белградчик посетили Атон и там случайно се срещнали с високопоставена руска делегация, водена от по-малкия син на руския

---

⁵⁵ Димитров, С. Пак там, с. 158.

⁵⁶ Димитров, С. Пак там, с. 158. Използван е документ на Азиатския департамент публикуван от В.В. Ниякий, Национально-освободителное и антифеодальное восстание крестьян в Северозападной Болгарии в 1850 году, Учоные записки Горьского гос. Университета, серия Историко-Филологическая, вып. 51, 1959, 51-79.

⁵⁷ Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи, ..., 156-157.

⁵⁸ Димитров, С. Пак там, 157-167; Според руски изследователи: „В началото на 50-те години опитите да се създаде автономия в България вече определено се свързвали с Русия, от българите постъпили няколко молби за застъпничество пред Портата и за включване в руско-турските съглашения член за автономия на България“. Вж: История внешней политики России. Первая половина XIX века. Москва: Международные отношения, 1999, с. 322.

⁵⁹ Въстанието в Северозападна България, т. I, Документи, ..., 232-233.

император Николай I – Константин Николаевич. Българите се възползвали от ситуацията и се оплакали от насилията на които били подлагани, а престолонаследникът чрез своите хора им обадил, че „Русия ще им помогне да се отърват от робството, но за да се застъпи за тях, те трябва да се провикнат, че искат свобода и човешки права, като въстанат против угнетителите си...“⁶⁰. Как конкретно са се развили плановете и са се осъществили връзките с българите от Видинско остава тайна. Вероятно важна роля е изиграла и сръбската опозиция, начело с княз Милош Обренович. Пълният прочит на досега известните документи по тези събития показва, че в тях изобилстват шпиони, агенти и лица, които имат колкото явна, толкова и тайна мисия; ето защо е трудно да се разкрие в детайли развоят на това евентуално „сътрудничество“. Откриването на нови документи би доизяснило общата картина.

П.П. В своето ранно изследване, без да разполага с много данни за въстанието, Д. Маринов се опитва да обобщи руското влияние върху политическите процеси във Видинско след 1850 г., като поставя въпроса за неговите морални следствия. Вярата, че Русия ще подкрепи българските стремежи е живяла дълго в района. Според събраните от Маринов спомени, мнозина участници във въстанието от 1850 г. преминават Дунава през 1853 г. и стигат до руските войски, уверявайки началниците, че при руска помощ във Видинско ще въстанат 30-40 000 д. Наистина във военните плановете на Русия влиза придвижването на войски в посока към Калафат за евентуалното превземане на Видин, но те са разгромени при Четата. Следват нови разочарования след Кримската война при Димитракиевата буна от 1857 г., начинание оставено без подкрепа. Най-голямото разочарование от Русия идва следствие от преселението през 60-те години на XIX в., което не удовлетворява очакванията на селяните и от 16 400 д., само 12 100 се завръщат по родните си места⁶¹. Забележителен народовед, Д. Маринов обобщава: „ Като видя, че всичките въстания бидоха без успех, че от страна на никоя държава не дойде никаква помощ и избавление, и като видя, че опитът, посредством преселяване в друга държава да намери щастие, излезна нещастен – населението се покори на съдбата си.“⁶² В хода на Руско-турската война 1877-1878 г. във Видинско руски войски не са изпращани, а опитът на Сърбия да присвои тези земи не успява; „населението не се подаде“, лаконичен е Д. Маринов⁶³. Въпросът за цената на външната помощ в българската история и досега остава открит.

Резюме

Научното съобщение разглежда испански документ, който дава нови сведения за въстанието в България от 1850 г. Той представлява писмо на испанския посланик

⁶⁰ Митев, Пл. Пак там, с. 217.

⁶¹ Маринов, Д. Политически движения и въстания в Западна България (Видинско, Ломско, Белоградчишко и Берковско). – СБНУНК, т. II, С. 1890, с. 112.

⁶² Маринов, Д. Пак там, с. 112.

⁶³ Маринов, Д. Пак там, 112-113.

Херардо де Соуса от 14 юли 1850 г. до първия секретар на държавния кабинет в Испания, съдържащо конкретни данни за действията на руските военни и руския посланик В. Титов в Истанбул във връзка със събитията от началния етап на въстанието. Анализирания информация от писмото и тази от публикуваните вече извори за драматичните събития позволява да се разшири представата за ролята на Русия във въстанието и политическите събития на Балканите в началото на 50-те год. на XIX в.

Summary

Scientific Communication examines the Spanish document that provides new information on the uprising in Bulgaria since 1850. It is a letter to Spanish Ambassador Gerardo de Sousa on July 14, 1850 to the first secretary of state's office in Spain, containing particulars of the actions of the Russian military and V. Titov Russian ambassador in Istanbul in connection with the events of the early stage of the uprising. Analyzed information from the letter and that of already published sources on the dramatic events allows to extend the notion of Russia's role in the uprising and political events in the Balkans in the early 50s years of the nineteenth century